

Moves of the eyes too are shown. It can convey a wide range of emotion major and minor characters of the novel. There are also non-verbal signs with the meaning of the moving of the face.

Key words: language, communication, non-verbal means of communication, non-verbal communication, non-verbal communication types.

УДК 811.161.2'367:821.161.2 – 3''20''

Лариса Голоюх

СИНТАКСИЧНІ ФОРМИ АВТОРСЬКОЇ МОДАЛЬНОСТІ В УКРАЇНСЬКИХ ПРОЗОВИХ ТЕКСТАХ ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

У статті висвітлено поняття про авторську модальність як категорію лінгвостилістики та лінгвістики тексту. Розкрито синтаксичні механізми формування авторської модальності в роздумах прозових текстів початку ХХІ ст. Показано, що модальний компонент синтаксису виступає експлікатором естетичних, психологічних та філософських інтенцій письменника. З'ясовано взаємозв'язок авторської модальності з предметним та емоційно-оцінним змістом фрагментів тексту. Втілення в тексті авторської модальності тісно пов'язане з особливістю синтаксичної форми висловлення. Значну роль у формуванні авторської модальності відіграють питальні речення, зокрема питання-зачини міні-текстів, змістове наповнення яких становлять тематично-асоціативні поля *людина, життя, час* та ін. Поширеним синтаксичним засобом творення авторської модальності є безсполучникова форма нанизування простих речень і повторюваного вставного слова, повтори, повтори з формальним розвитком, ампліфіковані однорідні члени тощо. Структура роздуму фіксує міні-тексти, що становлять складне речення з різними видами зв'язку, які завершуються питальними реченнями з однаковими початковими частинами. Авторську модальність актуалізує взаємодія синтаксичної форми висловлення та його лексичне наповнення.

Ключові слова: авторська модальність, суб'єктивно-оцінна модальність, синтаксична форма, прозовий текст, роздум.

Постановка наукової проблеми та її значення. У сучасному мовознавстві триває дослідження різних рівнів художнього тексту як форми реалізації знаків мови в індивідуально-авторській інтерпретації. Серед актуальних ланок вивчення художньої мови слід виділити авторську модальність – текстову категорію, що фокусує «суб'єктивне авторське бачення і психологічне саморозкриття автора, якому,

за законом емоційного зараження, притаманний ефект посиленої дії на адресата» [4, с. 651]. Авторську модальність художнього тексту формує комплекс мовних засобів різних рівнів (лексичного, фонетичного, граматичного та ін.), а також текстові структури: функціонально-змістові типи висловлення, логіко-композиційні прийоми творення тексту, тропи і фігури тощо.

Втілення в тексті авторської модальності тісно пов'язане з мовною картиною світу письменника, актуалізованою не лише зв'язками між елементами лексичної структури і співвіднесеними з ними явищами дійсності, а й способами поєднання слова зі словом, побудовою висловлень, сполученням речень у тексті, видозміною узвичаєних синтаксичних зв'язків. «Думка, народжуючись, втілюється в певній мовній формі; вона не існує окремо, щоб до неї добирався той чи інший стильовий «одяг»; вона відразу народжується як стилістично окреслене, призначене для конкретної сфери спілкування, зумовлене комунікативною метою висловлення» [2, с. 119]. Мовний світ письменника розкривається через синтаксис усього художнього твору, який відбиває єдність *стиль – людина*.

Художній текст, моделюючи образну інформацію, відображає синтаксичний тип мовомислення письменника, а отже, вербалізує авторську модальність. Тексти художньої прози початку ХХІ століть містять різні види функціонально-змістових типів висловлення – оповідь, опис, роздум, у яких авторська модальність виявляється різною мірою. На відміну від оповіді й опису як текстової форми фактуальної інформації, роздум дає змогу письменникові подати власні інтенції, образно змоделювати філософські ідеї, психологічні стани, емоційну оцінку – компоненти індивідуального світобачення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній лінгвістиці теорія модальності як синтаксичної категорії започаткована у працях В. В. Виноградова. Класифікація модальних значень, з'ясування чинників формування суб'єктивної та об'єктивної модальності тощо зафіксовані в дослідженнях В. М. Бондаренка, Г. А. Золотової, І. І. Мещанінова, Н. Ю. Шведової та ін. Сучасні лінгвостилістика та лінгвістика тексту, розвиваючи теорію Ш. Баллі, активізують дослідження модальності в антропоцентричному аспекті. Вивчення модальності тексту як форми реалізації знаків мови в індивідуально-авторській інтерпретації відображене у працях О. С. Бочкової, Н. С. Валгіної, С. С. Вауліної, А. Вежбицької, М. В. Ляпон, Г. Я. Солганика та ін.

Незважаючи на численність досліджень про лінгвістичну, логічну, філософську та ін. природу модальності, у сучасному мовознавстві багато аспектів цієї проблеми залишаються нерозглянутими. Якщо синтаксична природа модальності речення вивчена докладно, то синтаксичні форми авторської модальності у прозовому тексті потребують досліджень.

Мета і завдання статті. Мета статті – з'ясувати механізм формування авторської модальності в прозових текстах початку ХХІ ст. через активізацію синтаксичного рівня, виявити змістове й емоційно-оцінне навантаження найбільш поширених синтаксичних побудов. Мета статті зумовила розв'язання таких завдань:

– розкриття естетичних, психологічних та філософських інтенцій письменника через аналіз поширених синтаксичних одиниць художнього тексту;

– з'ясування логіко-композиційної ролі синтаксичних моделей у формуванні авторської модальності;

– взаємозв'язок авторської модальності та емоційно-оцінного змісту фрагментів тексту.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Семантичну основу текстової модальності становлять предметна та оцінна модальність як відображення авторської моделі дійсності й доповнення її якісно-оцінними характеристиками, втіленими в різних лексичних одиницях та синтаксичних побудовах. Українська художня проза початку ХХІ ст. в міні-текстах роздумів активізує питальні речення, змістове наповнення яких становлять тематично-асоціативні поля концептів *людина*, *життя*, *час* та ін., наприклад: *Чи може людина переінакшити те, чого ніколи не переінакшиш?* [9, с. 21]; *...хто ж тут на кого полює – ти на причаєну хижість життя – чи матеріал на тебе?* [11, с. 117]. Синтаксична форма риторичного питання найчастіше виступає формальним засобом розгортання семантики тих понять, які в мовній картині світу письменника є домінантними. Формуючи в тексті тематично-асоціативні поля, такі лексеми відображають авторську модальність філософських роздумів і психологічного заглиблення у внутрішній світ сучасної людини.

Роздуми Є. Пашковського – це міні-тексти, що розгортаються як спогад про минуле, як кадри історії, віддалені у просторі і часі, контаміновані авторськими асоціаціями. Структурування авторської мо-

дальності в таких роздумах реалізується за допомогою безсполучникової форми нанизування простих речень і повторюваного вставного слова, наприклад: *Може, розсипаним сухим волоссям обтирала находжені, пустельно засмаглі ноги, може, з потерпілими біду амазонками звабливо намовляла скіфських парубків гнати за Дон, може, пучками загашувала тривожні свічки в узголів'ї Мазепи; може, вік Анни – тисячолітня осінь, де чоловічі тіні млинкують змервленим листям над прірвою?* [10, с. 101].

У семантичному центрі багатьох роздумів сучасної художньої прози перебуває образ *людина* і пов'язані з ним проблеми *сенс життя, минуцність існування* тощо. Авторська модальність роздумів Є. Пашковського з притаманними їй ознаками афористичності побудована на естетичних номінаціях *сад, садівник, дерево, плоди*, які символізують розумну працю, доцільність людського існування, наприклад: *Андрій згадував сад, де щовесни до молодих дичок прищеплював родючі сорти, та жодна з груш не вродила: чи то садівник такий? чи то справді нема поганого дерева, щоб вродило добрими плодами?* [10, с. 27–28]. Синтаксичне оформлення роздуму за допомогою складного речення з різними видами зв'язку, що завершується питальними реченнями з однотипними початками, надає міні-тексту змістової відкритості, створює своєрідне тематичне поле для діалогу письменника й читача.

Поширена синтаксична форма роздумів – це питання-зачин із лексичними домінантами *людина, світ, місто* та ін., яке лінійно розгортається тлумаченням, міркуванням чи гіпотетичною відповіддю, наприклад: *Дивні люди, думаю я, живуть у цьому містечку, без кафе і гучномовця, без проституток і чупа-чупсів, сидять по хатах, позачинялись, суки, на всі замки і дивляться телевизор до самого ранку, що вони дивляться? що їх цікавить? останні новини? що вони хочуть почути в останніх новинах? Чого вони чекають від цього світу, ховаючись від нього за зачиненими дверима і забитими наглухо вікнами? – що їм у свою чергу може показати цей світ, що світ приготував для цих дивних людей, котрі дивляться телевизор о п'ятій ранку?* [5, с. 20].

Привертають увагу міні-тексти роздумів, побудовані на повторі однакових початків питальних речень, наприклад: *Чи хто тому винен, що не всі люди на світі знайомі з найпростішими – благородними словами і поняттями, які подекуди бувають одночасно легкими, мов пір'я, й важкими, як брила?! Спасеними й смертельними*

одночасно?! **Чи хто тому винен**, що не всі в цьому світі такі швидкі на здогад про те, що подеколи вибрані слова ходять між людьми, мов справжнісінькі варвари, – без жалю й милосердя? Так, як ходять невиховані люди в чоботях квітковими алеями чи зі зброєю між весняними ланями. Як багато ще слів на світі мають свої залізні кулаки, шовкові зашморги й солодку отруту! [9, с. 44]. Текстотворчі можливості таких синтаксичних конструкцій полягають у їхній відкритості: ряд питань може бути продовженим без обмежень. Ця синтаксична форма надає роздуму урівноваженої, спокійної (навіть відчуженої) тональності. Інтонаційно-ритмічні характеристики такої структури контрастують із подальшим авторським коментарем, який формує емоційну модальність висловлень письменника. Метафоричність пояснень, поєднана з прихованими думками, навмисною недомовленістю (*вибрані слова*), спонукає читача до власних роздумів.

Значна частина міні-текстів із роздумами має синтаксичну будову, яку схематично можна зобразити як міркування + питання, наприклад: *І хто вся ця публіка, яка їде разом із нами, хто всі ці тьолки в спортивних кофтах, хто ці бабусі з пакетами, мужики з дипломатами, прочани, іноді мене бере такий розпач від усвідомлення власної непотрібності, ось вони всі їдуть у справах, тьолки, наприклад, їдуть у петеу, бабусі везуть самогон на базар, мужики з дипломатами їдуть цей самогон купувати, добре, а куди їдемо ми?* [5, с. 37]. Основна функція таких роздумів – надати єдності різним явищам, враженням, об'єктам і залишити відкритою проблему, яку автор формулює для себе. Конкретно-чуттєві образи сучасного світу, вербалізованого письменником, протиставлені філософській модальності короткого питання *А куди їдемо ми?* Експресивність такого питання створена синтаксичною конструкцією, що складається з двох частин, різних за обсягом і будовою. Ампліфікація однорідних членів речення і простих речень, безсполучникова форма поєднання простих речень як можлива відкритість структури з одного боку і коротке питання без відповіді в кінці – така синтаксична побудова ставить проблему в центр уваги.

У сучасній прозі роздум змістового зразка міркування + питання побудований на ствердженні і запереченні, протиставленні і зіставленні, наприклад: *Почуття між чоловіком і жінкою. Почуття... Яке воно – світле, темне? Багато хто вважає, що жінка – то породження диявола. Її почування й примхи – то темний бік людської душі.*

Але не менше, коли не більше, оспівують жінку. Підносять її на небувалі висоти, до рівня богині. Можливо, істина посередині? [7, с. 74]. «Полемічний характер роздуму виявляється м'яко і не адресований передбаченому опонентові. Питання, які провокують форму суперечки, звернені до самого автора» [1, с. 67].

Синтаксична форма роздумів, структурованих моделлю міркування + питання + міркування, створює своєрідну симетрію, особливу впорядкованість тексту, де авторська модальність виявляється експліцитно, наприклад: *Чомусь подекуди людям (цілком помилково) здається, що найголовнішими в житті словами є «хліб» і «багато хліба». Бо в поспіху чи в злиднях, гіркоті чи ненависті мало хто знає, чим насправді живиться в житті людина... і що з людиною робить нерозумне, як молот для порцеляни, слово. Хіба людина часто замислюється над тим, що на світі є такі табу і така правда, яких мало хто потребує? Щоб не сказати – не потребує ніхто* [9, с. 45].

Роздум містить інформацію про причинно-наслідкові зв'язки між об'єктами і явища, про які йдеться в передконтексті і постконтексті. Логіко-змістова універсальність роздуму зумовлює його відносну дистанційність, відрив від сюжету. Настанова письменника деталізувати, логічно підтвердити думку зумовлює ускладнення структури висловлення підрядними означальними реченнями, наприклад: *Мірою життя є міра любові, без якої тебе цурається світ* [10, с. 134].

Експресію поєднання протилежних понять створює роздум, синтаксично оформлений реченнями, ускладненими однорідними членами речення. Таким формам роздуму притаманна афористична, риторична модальність. Синтаксичні форми роздуму з афористичною модальністю марковані відмовою автора від дієслів руху, дії, динамічних ознак й активізацією дієслів із семантикою мовомислення, інтелектуальної діяльності людини, сприймання й емоційних станів: *Ось людина! Впевнена, що вона сама придумала добро і зло, «довго цим збавлялась, проголошуючи славу першому і проклинаючи друге», поки справа не дійшла до того, що вона сама «перестала розрізняти призначення кожного з цих початків»* [11, с. 21].

Авторська модальність роздумів С. Жадана синтаксично виражена складними синтаксичними конструкціями з ампліфікованими однорідними членами речення і підрядними реченнями. Завершенням цього синтаксичного ряду виступає логічний висновок до попереднього міні-тексту, наприклад: *Відчути запах справжнього, дорослого*

життя, що пахне дешевою водійською їдальнею, пахне страми й промасленими робами, пахне, зовсім несподівано для тебе, радянськими парфумами і югославською жувальною гумкою, загалом має фантастичний запах, і навіть коли зміняться декорації, зміниться влада, зміниться країна, в якій ти живеш, все одно залишиться цей запах, оскільки залишиться саме **життя**, незалежно від того, чи залишишся в ньому ти [5, с. 31].

Тексти Є. Пашковського фіксують повтор із формальним розвитком, наприклад: [...] далі лишався **бруд і мікробство виродження**, але й це хтось мусив зазначити; **бруд і звироднячення**, привдягнені в хитрі теорійки, в хіхоньки й хахоньки, в сміхову й іронічну закультуреність [...], **бруд і звироднілість**, припудрені розкутістю, легкознайством і підленькою такою облесністю й хтивими бісиками в зіницях, **бруд і звиродження** [11, с. 172].

Синтаксичній структурі роздумів з їхнім лексичним і формальним ускладненням притаманні фігури ампліфікації та градації. Особливу увагу привертає синтаксичний лад роману Є. Пашковського «Щоденний жезл». Авторську модальність фізичного і психічного напруження, психологічного стану творчої людини, для якої неприйнятне середовище тоталітарної держави, передають одиниці макросинтаксису з ампліфікацією і градацією, вираженою однорідними членами речення, наприклад: [...] **писати всю ніч про щось непотрібне нікому, неокупне, позбавлене грошової вартості, дорожче серця коханої, що засинає грудьми на долоні, про повітря дитинства** [11, с. 260]; [...] **а ти сидиш [...] в знелюдненій зникраїні, зникаючій, як смертезна, смрадом роздута, булька, [...] у цій талонтолюбній здихарні, віковій кегебярні, [...] мілітарні, [...] клошарні, [...] блошарні, [...] грошарні, [...] казематні, [...] лихарні, тремтярні, смертярні, [...] тут, у країні доповідей і наказів** [11, с. 22]. «Вибравши характерний стиль «літописання», Є. Пашковський досягає естетизації синтаксичної форми: його асоціативне мислення вербалізується в нанизаних, «зсуканих в один мотузок» реченнях, і ця форма узгоджується з іншим стилістичним засобом – нанизуванням однорідних членів речення, що утворюють фігуру ампліфікації. [...] нанизуючи численні слова, кількісно необмежені реченнєві структури в цілісні ритміко-інтонаційні змістові одиниці, він прагне доказовості, переконливості, врешті, всеохопності часосвіту» [3, с. 222].

Філософська тональність авторської модальності у багатьох контекстах побудована на семантиці протиставлення, контрасту, які реалізуються в синтаксичних побудовах з парцельованим протиставним реченням, наприклад: *На кожну отруту знаходиться протиотрута, тож треба вміти знайти... А де ми звикли її шукати – у змовах, підступностях, а ще в ратних битвах. І спільників, охочих до воєн, знаходимо. Але чи може дійняти наш біль чужинців – хоча б цих достойників, які тут сидять? Та ж ні* [6, с. 231].

Текстотворча роль роздумів, в основі яких лежить авторська модальність протиставлення, розглядається у плані їх функціонування як зачинів або кінцівок сюжетних ліній твору, використання їх форми як стилістичного прийому передавання експресивного монологічного мовлення. Особливістю цих міні-текстів є те, що синтаксичне протиставлення побудоване на лексичних або контекстуальних антонімах, наприклад: *Бог кожному, хто заслуговує, сам уріже все, що треба. Або доточить, як чого людині бракує* [9, с. 26]; *Завжди одне й те ж... Чоловік любить жінку. Жінка любить чоловіка. Люди не люблять ані чоловіка, що любить жінку, ані жінку, яка любить чоловіка* [8, с. 4]; *Та що казати? Поки судять люди – правди немає. Бог розсудить усіх по совісті й правді* [8, с. 67]. В окремих прозових текстах такі роздуми виходять за межі сюжету і становлять окремі змістові структури, які вербалізують авторську модальність у ширшому контексті – естетичні, національна-ментальні, психологічні, інтелектуальні та інші інтенції письменника.

Художня проза фіксує роздуми, у яких головний текстотворчий фактор – лінійна послідовність однакових синтаксичних одиниць, наприклад: *У світі завжди одне й те ж: одні люди вбивають інших людей, а якісь інші люди в цей самий час люблять іще інших. А ще інші ненавидять тих, хто любить* [8, с. 14]. Філософська модальність роздуму підсилена повторюваним ключовим словом *люди*. Така форма роздуму є синтаксичним засобом створення кінцівки зв'язного тексту, міні-розповіді, логічним завершенням події, ситуації тощо, яке надає контексту схвильованої, урочисто-піднесеної тональності.

Авторська модальність сентиментальності, ностальгічного смутку за минулим у багатьох контекстах втілена в реченнях, ускладнених однорідними присудками або головними членами односкладних речень, які утворюють стилістичну фігуру повтору, наприклад: *я пам'ятаю голоси за вікном, пам'ятаю шум автомобільних коліс по теплому*

піску, пам'ятаю звук, з яким осипалися яблука і злітали з гілок птахи [5, с. 209]; Спробуй згадати все, що було з тобою в твоєму житті, спробуй пригадати всіх, хто траплявся на твоєму шляху [5, с. 208].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Синтаксичне структурування художнього тексту підпорядковане тематичному задумові автора й відображає естетичні, націоментальні, інтелектуальні та ін. ознаки його мовного світу. У синтаксисі роздумів вербалізовані форми естетичного мислення, манери моделювання тексту як реалізації авторської модальності. Крім проаналізованих синтаксичних форм виразу авторської модальності, потребують дослідження інші синтаксичні явища: полісиндетон, парцеляція тощо.

Джерела та література

1. Валгина Н. С. Теория текста / Н. С. Валгина. – М. : Логос, 2003. – 173 с.
2. Єрмоленко С. Я. Лінгвостилістика: основні поняття, напрями й методи дослідження / С. Я. Єрмоленко // Мовознавство. – 2005. – № 3-4. – С. 112–125.
3. Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки української культури / С. Я. Єрмоленко. – К. : Інститут української мови НАН України, 2009. – 352 с.
4. Стилистический энциклопедический словарь русского языка / под ред. Н. М. Кожинной. – М. : Флинта, 2006. – 696 с.
5. Жадан С. Anarchy in the UKR / Сергій Жадан. – Харків : Фоліо, 2011. – 223 с.
6. Іваничук Р. Хресна проща / Роман Іваничук. – Харків : Фоліо, 2012. – 284 с.
7. Лис В. С. Століття Якова / В. С. Лис. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2010. – 240 с.
8. Матіос М. Майже ніколи не навпаки / Марія Матіос. – Львів : ЛА «Піраміда», 2008. – 171 с.
9. Матіос М. Москалиця; Мама Маріца – дружина Христофора Колумба / Марія Матіос. – Львів : ЛА «Піраміда», 2008. – 64+48 с.
10. Пашковський Є. Щоденний жезл: Роман-есеї / Євген Пашковський. – Львів : Піраміда, 2011. – 424 с.
11. Пашковський Є. Безодня : Романи / Євген Пашковський. – Львів : Піраміда, 2005. – 268 с.

Лариса Голоюх. Синтаксические формы авторской модальности в украинских прозаических текстах начала XXI в. В статье раскрывается понятие авторской модальности как категории лингвостилистики и лингвистики текста. Исследуются синтаксические механизмы формирования авторской модальности в размышлениях украинских прозаических текстов начала XXI века. Модальный компонент синтаксиса выступает экспликатором эстетических, психологических и философских интенций писателя. Установлена взаимосвязь авторской модальности с предметным и эмоционально-оценочным содержанием фрагментов текста. Воплощение в тексте авторской модальности

связано с особенностью синтаксического строения высказывания. В создании авторской модальности важную роль играют вопросительные предложения, в частности вопросы-начала мини-текстов, содержание которых формируют тематически-ассоциативные поля *человек, жизнь, время* и др. Активным синтаксическим средством авторской модальности является бессоюзная форма нанизывания простых предложений и повторяющегося вводного слова, повторения, повторения с формальным развитием, амплифицированные однородные члены предложения и др. Структурой размышления являются мини-тексты, формально выраженные сложными предложениями с разными видами связи. Авторскую модальность актуализирует взаимодействие синтаксической формы высказывания и его лексический состав.

Ключевые слова: авторская модальность, субъективно-оценочная модальность, синтаксическая форма, прозаический текст, размышление.

Larysa Goloikh. Syntactical forms of the author's modality in Ukrainian prose in XXI century. This article considers the contentious issue of author's modality as one of the central categories of a text. The article deals with the conception of the author's modality as a category of linguostylistics and linguistics of the text. The syntactical mechanisms of the author's modality formation in literary text are highlighted in the article. The modal syntactical component stands as the explicator of aesthetic, psychological and philosophical intentions of the author. The correlation between the author's modality with the emotional and estimative meaning of the text is showed in the research. The author's modality is closely connected with the peculiarity of syntactical constructions. Interrogative sentences have a great role in the author's modality formation. Interrogative sentences with words *people, person, life, time* often are used as the introduction of a fragment. Asyndetic sentences, introductory words, repetition (anaphora, epiphora, framing), amplification (expressed by homogeneous parts of the sentence) create the author's modality.

The author's modality is expressed through simple, complex and compound sentences in fragments. The conclusion of fragments are interrogative clauses with identical interrogative words. The author's modality shows the correlation between syntax and vocabulary.

Key words: the author's modality, subjective modality, syntactical form, literary text, thought.